

Czirfusz Márton¹

Érzelmek a gazdaságföldrajzban: Fodor Ferenc vitája a Földrajzi Közleményekben

Bevezetés

1934-ben a magyar földrajztudomány vezető folyóiratában, a Magyar Földrajzi Társaság által kiadott Földrajzi Közleményekben addig (és azóta is) ritkán látott vita bontakozott ki a magyar gazdaságföldrajz eredményeiről, módszereiről, azon belül is Fodor Ferenc munkásságáról. A vita – a szakmai tartalom mellett – érzelmi síkon is zajlott, személyeskedésektől sem volt mentes; a feszültségeket végül a szerkesztőségnek kellett feloldania, részben a folyóirat hasábjain kívüli helyszínek felhasználásával.

Bár Fodor Ferenc munkásságáról az elmúlt években számos munka megjelent (lásd pl. Hajdú 2006; Jobbitt 2013) – és kiadták addigi kéziratos művét, *A magyar földrajztudomány történetét* (Fodor 2006), a vita maga néhány említésen kívül (Győri 2001) nem kapott nagyobb figyelmet a geográfus szakma tudománytörténezeitől (például nem szerepel Hajdú Zoltán 2006-os nagy ívű életmű-áttekintésében sem). Az elsődleges források (a Földrajzi Közlemények 1934. évi számai) mellett igyekeztem a tudományos mező vitához köthető egyéb helyszíneit is áttekinteni, így a vitával párhuzamos történéseket a Magyar Földrajzi Társaság válaszmányában, valamint a vita utóéletét Fodor más műveiben.

A tanulmány első részében az érzelmek tudománytörténeti, a tudományos mező formálódását elemző megközelítésmódjaival foglalkozom általánosságban. Bár a téma a tudománytörténesek között az elmúlt években növekvő

---

¹ Czirfusz Márton: tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest; posztdoktor, Miskolci Egyetem, Földrajz–Geoinformatika Intézet; czirfusz@rkk.hu

figyelmet kapott, a földrajztudomány történetét elemző munkákban inkább alulreprezentáltak mondható. Ugyanakkor az érzelemlélektudomány megközelítés a nem tudománytörténeti, de földrajzi kutatásokban bővülő tématerület, és mivel a hazai szakirodalomból jórészt hiányzik ennek az irányzatnak az összefoglalása, kísérletet teszek a főbb csomópontok összefoglalására. A második részben döntően az érzelmek és az értelem kettősségén, valamint ezek valamelyikéhez kapcsolt más fogalmakon keresztül mutatom be a vita fő ívét. Végül két kisebb fejezetben a vitával párhuzamos társasági fejleményekkel, valamint a vita utóéletével foglalkozom.

Elméleti keret: érzelmek, tudománytörténet, földrajz

Az érzelmek tudománytörténeti kutatásainak előzménye a történettudomány emberi érzelmeknek nagyobb figyelmet szentelő iránya. Ennek megjelenését hagyományosan az (egyébként a korabeli francia emberföldrajzból sokat merítő) Annales-iskolához, az Annales-ban megjelent Lucien Febvre-tanulmányhoz (Febvre 1941) és a mentalitástörténeti kutatásokhoz kötik, amelyek a mindennapi emberek élményeire, érzelmeire összpontosítanak (Benda 2006; Matt 2011; Rosenwein 2002). Az 1980-as évektől kezdett az érzelmek történettudományi kutatása megerősödni, ekkortól többek között a társadalmi normák érzelmeiket és azok felügyeletét befolyásoló szerepének időbeli változását vizsgálták. A Fodor-vita értelmezésekor e megközelítés nyomán az érzelmek írásbeli megjelenítésére összpontosítok, egyúttal rámutatok arra, hogy a történelem ismert (vagy ez esetben kevésbé ismert) narratíváit is megváltoztathatjuk az érzelmek középpontba helyezésével (Matt 2011). Ebben segítségünkre lehet az a megközelítés is, amely a bourdieu-i cselekvésméleletet kapcsolja össze az érzelmek világával: ez az irányzat a habitusban rögzített érzelmeiket vizsgálja, a habitusra mint megtestesült történelemre tekint (Scheer 2012).

Természetesen a történettudományi felfogások túlságosan tág elméleti keretet kínálnak, a tudománytörténészek számára az érzelmek máshogyan fontosak, mint a történészeknek általában (bár a történeti kutatások maguk is mindig érzelmi természetűek – Robinson 2010). Az érzelmi témájú tudománytörténeti kutatások szintén viszonylag ritkák (ellenpélda az Isis folyóirat 2009-es tematikus blokkja *The emotional economy of science* címmel), hiszen a tudomány általában az érzelmek elnyomásáról, felügyeletéről szól, az érzelmek tematizálását pedig az életrajzírók feladatának tekintik. Ehelyett az Isis folyóirat idézett száma az érzelmekre mint tárgyakra és cselekvőkre, a tudományos gyakorlatok szerves alkotóelemeiként tekint (White 2009a). Fodor Ferenc

vitájának elemzésekor magam is e megközelítést alkalmazom: a vita érdekes módon az érzelmekek felügyeletének hiányával zajlott, ami szemben áll azzal, hogy a tudományos gyakorlatok (mint például a cikkírás) az objektív tudás termeléséről szólnak, amelyben az érzelmekeknek a bevett felfogás szerint nincs helyük (White 2009b). A vita társadalmi-történeti kontextusának kibontásában viszont az érzelmekek tudományos felfogását is figyelembe kell venni – például a nyugati tudományosságban az érzelmekekre hosszú időn át valamilyen betegség okozójaként tekintettek (Bound Alberti 2009); a betegség mint metafora pedig a Fodor-vitában is fontos szerepet játszott.

A társadalomföldrajzban az érzelmekek vizsgálata (Bondi 2005; Pile 2010) nagyjából az 1970-es években kezdődött a humanisztikus földrajz megjelenésével, amely elsősorban azt vizsgálta, hogyan éreznek az emberek helyekkel és terekkel kapcsolatosan. Az érzelmekek földrajzok (emotional geographies) kialakulásában nagy szerepe volt a feminista földrajznak, amely az érzelmekek és a társadalmi viszonyokat együttesen értelmezte. Így lehetőség nyílt annak a hagyományos szembeállításnak a meghaladására, amely a maskulin-feminin, racionális-érzelmi, ész-test, objektivitás-szubjektivitás fogalom párokra épült. A 2000-es években a társadalomtudományok egészét átható nemreprezentációs elméletek jelentettek változást, amelyek az érzelmekek helyett a testi és lelki megjelenési formákat egyaránt magába foglaló affektust vizsgálták, a nem diszkurzív jelenségeket kutatták, illetve a performativitás fogalmára építették elemzéseiket (Simonsen 2007; Thrift 2003; Thrift, Dewsbury 2000).

A társadalomtudományokat átalakító kulturális fordulat a gazdaságföldrajzban is lehetővé tette az érzelmekek vizsgálatát: az érzések, érzelmekek gazdasági döntéseket befolyásolnak, átalakítják a gazdaság térbeliségét (McDowell 2010). Ennél fontosabb azonban, hogy a gazdaságföldrajz történetének kutatását is új megközelítéssel gazdagította a performativitás fogalma (Barnes 2002). A nemreprezentációs elmélettől eltávolodva és a cselekvőhálózat-elméletet alkalmazva Barnes (2002, 488) szerint „*a gazdaságföldrajz története olyan ellenállhatatlan és megnyerő performanszok sorozata, amelyeket különböző emberi és nem emberi cselekvők sokasága végez*”. Tanulmányában Barnes két, a gazdaságföldrajz történetében meghatározó jelentőségű könyvön, George Chisholm 1889-es *Handbook of Commercial Geography*, valamint Peter Haggett 1965-ös *Locational Analysis* című kötetén szemléltette, hogy azok „kötelező áthaladási pontokként” (az érvelésben referenciapontokként) működtek a cselekvőhálózatokban. A Fodor-vita esetében – mint ahogyan azt be fogom mutatni – a vitában Fodor ellen érvelőknek többek között az volt a célja, hogy

Fodor könyve, a *Bevezetés a gazdasági földrajzba* című, 1933-ban megjelent kötet, valamint általánosságban Fodor munkássága nehogy kötelező áthaladási ponttá váljon. Azt, hogy ezt a vita szereplői hogyan kívánták elérni – illetve Fodor és a mellette kiálló Mudrinszky Rózsa megakadályozni –, valamint hogy a vita hogyan vált szokatlanul élessé, a következőkben elemzem.

A Fodor-vita érzelmei

A Fodor Ferenc munkásságáról szóló vita (1. táblázat) egy ártatlannak tetsző tanulmánnyal indult a Földrajzi Közlemények 1934. évi 1. számának legelején, amelyben Hantos Gyula a Beke László által vezetett szerkesztőgárda által kiadott mezőgazdasági atlaszt értékelte. A recenziónak kimondottan hosszú tanulmányban a szerző Beke térképeit Fodor Ferenc gazdaságföldrajzi térképeivel vetette össze, számos kritikát fogalmazott meg. A cikke a Fodor-tanítvány Mudrinszky Rózsa hosszabban, Fodor rövidebben válaszolt, majd Hantos viszontválasza következett. A későbbiekben a vitához Glaser Lajos szöveget hozta, majd Mudrinszky Rózsa észrevételeire reagált Hantos, amelyre Mudrinszky ríposztolt. Az ekkorra már személyeskedésekbe torkolló pengeváltást végül a folyóirat szerkesztősége zárta le állásfoglalásával. A vitába közbekeleődött Schwalm Amadé recenziója Fodor Ferenc *Bevezetés a gazdasági földrajzba* című tankönyvéről, Fodornak a kritikára adott válasza és Schwalm viszontválasza.

1. táblázat: A vitacikkek sorrendje a Földrajzi Közlemények 1934. évfolyamában

<i>Fodor Ferenc „ellen”</i>	<i>Fodor Ferenc „mellett”</i>
Hantos Gyula: Egy mezőgazdasági atlasz margójára (1–18)	
	Mudrinszky Rózsa: A minőségi termelés kutatás földrajzi feladatai (76–82)
	Fodor Ferenc: Válasz Hantos Gyulának (83)
Hantos Gyula: Megjegyzés Fodor tanár úr válaszára (83)	
Schwalm Amadé: Fodor Ferenc Dr.: Bevezetés a gazdasági földrajzba (83–99)	
	Fodor Ferenc: Válasz dr. Schwalm Amadé bírálatára (99–106)

<i>Fodor Ferenc „ellen”</i>	<i>Fodor Ferenc „mellett”</i>
Dr Schwalm Amadé viszontválasza (106–107)	
Glaser Lajos: Emberföldrajzunk időszerű kérdéseihez (150–151)	
Hantos Gyula: Észrevételek egy cikkre (151–154)	
	Mudrinszky Rózsa: Válasz Hantos Gyulának (154–155)
A szerkesztőség állásfoglalása (207)	

A vita legfőbb tartalmi elemeit Győri Róbert korábbi tanulmánya a két világháború közötti magyar gazdaságföldrajz kontextusában már összefoglalta (Győri 2001). Ebben az írásomban arra helyezem a hangsúlyt, hogy a vita érzelmi szálát feltárjam, áttekintést nyújtsak azokról a retorikai eszközökről, érvelésekről, amelyek kevésbé a vita „objektív”, szakmai oldalát mutatják, hanem azt a küzdelmet, amelyeknek többek között az volt a tétje, hogy ki is a jó Teleki Pál-tanítvány.

A vita elemzésében először az objektivitás és az érzelmi keveredésével foglalkozom. Ezután a Fodor értelmi képességeit megkérdőjelező gondolatokat ismertetem. A vita azonban ennél mélyebbre ásott: így Fodor érzelmei, affektusai, zavaros és beteg énje, valamint a vita más résztvevőinek patológiai is fontos vitaszempontok voltak.

Hantos Gyula Beke atlaszáról írott recenziójának már a legelején rögzíti, hogy a kritika mindig érzelmi viszonyulást is jelent a bírált műhöz: „*Mi a teendője a bírálónak? Semmiesetre sem a kicsinyes akadémikuskodás, hanem a tárgyilagos bírálat s az a szerető várakozás, amelyet minden merész és új kezdeményezés elvárhat*” (Hantos 1934a, 1). Ugyanakkor a szöveg későbbi részét inkább az jellemzi, hogy Beke atlaszának hibáival szemben Hantos Gyula elnézőbb, Fodorral szemben a szerető várakozás teljes hiányával találkozhatunk. Schwalm Amadé Fodor könyvéről írt recenziójában Hantosnál is továbbmegy: lesújtó kritikát ír 16 oldalon keresztül, ám (némi iróniával, de) elismerően szól Fodor könyvének bevezetőjéről, ezt pedig érzelmi jelenségekkel indokolja: a „*ritka lendülettel és őszinteséggel megírt előszó öntudatos határozottsággal vonja meg a tárgyalat anyag kereteit*” (Schwalm 1934a, 85).

Fentiek ellenére a tárgyilagosság hiánya a vitában sokkal inkább olyan, nem elfogadható eljárás volt, amelyet a vita résztvevői érzelmi töltettel fejeztek ki.

Ezt különösen Fodor válaszában és Hantos viszontválaszában érhetjük tetten: Fodor érezhetően nem kívánt vitatkozni Hantossal, amelyet a következőképp, valamelyes sértődöttséggel indokolt: Hantos „szükségét látta annak is, hogy az én »működésemmel« is foglalkozzék. Mivel nemcsak magam, hanem más érdektelen szakemberek nézete szerint is lemondott velem szemben a tárgyilagosságnak látszatáról is, nem bocsátkozom vele vitába” (Fodor 1934a, 83). Természetesen ezt az érvelésmódot Hantos érzékelte, és szóvá is tette: szerinte Fodornak nem nyerte meg a tetszését a kritika, és azt „a kényelmes és olcsó eljárást választja, hogy röviden és egyszerűen a tárgyilagosság hiányát veti a szemre” (Hantos 1934b, 83).

A tudás és az értelem tematizálása Schwalm Amadé Fodornak a *Bevezetés a gazdasági földrajzba* című kötetéről írt hosszú recenziójára is jellemző. Schwalm és Fodor egyre hevesebbé váló véleménycseréjében fontos helyet foglalt el, hogy a recenzió tárgyilagosságát elemezték, valamint azt a kérdést, hogy vajon a könyv szerzőjéhez méltó-e a kötet. Schwalm szerint a *Bevezetés a gazdasági földrajzba* méltatlan a szerzőjéhez, nem üti meg a tőle megszokott színvonalat: „A könyv használhatósága csak igen alapos revízió és korrekтура után, egy második, teljesen átdolgozott kiadástól várható. Szeretnők remélni, hogy a második kiadás mielőbb ki fogja szorítani az elsőt, mint szerzőhöz méltatlant” (Schwalm 1934a, 99). Fodor ugyan örült, hogy nagy terjedelmű kritikát kapott művéről – „olyan tárgyilagos bírálatot kaptam sok izgalmat keltő könyvemre, ami nálunk szinte szokatlan minden olyan munkával szemben, amely valakinek vélt anyagi vagy erkölcsi érdekeit sérteni látszik” (Fodor 1934b, 99) – mégis, érezhetően rosszul érintette az a megállapítás, hogy a könyv méltatlan munkásságához: „Tárgyilagos bírálom, remélem, talán megváltoztatja igen kedvezőtlen végső konzekvenciáját. (...) A méltatlanság kérdésében magamnak kell döntenem” (Fodor 1934b, 106). Egyáltalán, Fodor úgy gondolja, hogy Schwalm túlságosan sokat és szörszálhasogató módon foglalkozott a tankönyv pontatlanságaival, és nem vette figyelembe annak úttörő jellegét, ami részben magyarázza a recenzens által kifogásolt hibákat. Schwalm lehetőséget kapott a viszontválaszra, a rövid írást a következő, személyeskedő, egyben a magas labdát lecsapó bekezdéssel zárja: „És végül: bírálatunk végén Fodor professzor úrnak eredményes és sokoldalú irodalmi működésére gondolva, és azt elismerve, azt a kijelentést kockáztattuk, hogy legújabb tankönyve nem méltó a szerzőhöz. Fodor egyetemi professzor úr e kijelentésünket méltánytalannak tartja s ezzel zavarba ejt. Hát azt kellett volna mondanunk, hogy a könyv méltó szerzőjéhez?” (Schwalm 1934b, 107). Schwalm Amadé recenziója megkérdőjelezi Fodor szakmai tudását,

Fodor tankönyvének hibáit oldalakon keresztül elemzi, amelyet szerinte részben a kötet pongyola nyelvezete és stílusa is súlyosbít (Schwalm 1934a). Fodor mindezt máshogy értelmezi: „*könyvemben nem a stílussal, hanem elsősorban feladatom geográfiai nehézségeivel küzdöttem*” (Fodor 1934b, 100), illetve „*nem írtam könyvemet költői vagy drámai lendülettel*” (Fodor 1934b, 101).

Visszatérő elem volt a Hantos Gyula írásával induló szálnak Fodor értelmi képességeinek megkérdőjelezése, amely Fodor kritikusaínál a lesajnálással, a száanalommal, de egyúttal Fodor igyekvő természetének elismerésével párosult. Hantos Gyula érvelésének jelentős részét teszi ki az a módszertani vita, hogy hogyan lehet „helyes” mezőgazdasági térképeket szerkeszteni. Például a „Hol mit érdemes termelni?” kérdésre Hantos szerint Fodor rossz választokat adott, mert az általa választott és térképezett mutató (az egyes vármegyék a legnagyobb területi arányban termelt termény szerint vannak kiszínezve) nem erre a kérdésre válaszol. „*Fodor megkísérelte erre a kérdésre felelni, s munkáiban néhány helyesirányú igyekezet rejlik.*” (Hantos 1934a, 14), majd a mondat után Hantos egy oldalon keresztül elemzi, hogy ezek az igyekezetek miért voltak hiábavalók, azaz a számításokban milyen elvi hibák vannak, amelyek nyilvánvalóan abból származnak, hogy Fodor nem érti a mezőgazdasági termelés folyamatait, jelenségeit. A Fodor védelmében megnyilvánuló Mudrinszky Rózsa felismeri a kritikának ezt az erős szálát és Hantosnál véli az értetlenséget felfedezni: „*Ha itt mégis leginkább Fodor védelmére kell kelnem, az egyedül annak tulajdonítható, hogy a termelési optimumkutatás tekintetében hasonló megfontolás alapján álllok, mint Fodor, akit Hantos cikkében ijesztő megnemértéssel bírált meg*” (Mudrinszky 1934a, 76). Mudrinszky érvelésében a Teleki-vonal érhető tetten: a statisztikai adatokat használó szintetikus (azaz itt a mezőgazdasági termelés egészét egy mutatóval jellemző) térképezésben Fodor szerinte Teleki Pál útján jár, munkássága pedig ebben nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő. Azaz Mudrinszky cáfolja a Fodor értelmi képességeire vonatkozó mondatokat, magát Hantost vádolja meg azzal, hogy nem érti Fodor térképeit: „*Hantos (...) olyan ellenvetésekkel hozakodik elő, melyek (...) inkább kicsinyeskedés és akadémikuskodásszamba mennek, vagy a módszer teljes félreértésén alapulnak, arról nem is szólva, hogy egészen légből kapottan olvassa rá Fodorra, hogy 1 q búzát 1 q burgonyával hasonlít össze. Így hát következtetlenül jut eszébe gyermekkorunk tréfás kérdése, »hogy egy körte meg két alma, az hány körte?»*” (Mudrinszky 1934a, 79). Hantos igen durva hangvételű választ írt elsősorban Mudrinszky cikkére, de Fodor értelmi képességeit talán legsúlyosabban az egész vita során itt kérdőjelezte meg: „*A Teremtő ruházta fel*

különböző képességekkel a bioszféra lényeit, s nem akartam igazságtalan lenni. Fodor határtalan törekvő voltát, mesébe illő szorgalmát elismertem.” (Hantos 1934c, 154), majd ezután hét, valóban banálisnak látszó hibát sorol fel Fodor tankönyveiből. Az idézetben Hantos egyrészt Fodor vallásosságát figurázza ki (Schwalm 1934a, 88 például érzékletesen mutat rá Fodornál e világnézet logikai hibáira, Fodor tankönyve szerint például csak a bioszférát alakította ki a Teremtő, a többi, nem élő szférát valami miatt nem), másrészt utal arra, hogy a *Bevezetés a gazdasági földrajzba* a Szent István Társulatnál jelent meg, harmadrészt Fodor földrajzi elemzésének munkamódszerét, a szférákon (a Föld belső szerkezete, vízburok, talaj, atmoszféra, bioszféra, kultúrszféra) végighaladó témavezetését idézi fel.

Fodor szakmai tévedéseit a kritikusok sokszor ahhoz a tudományos habitushoz kapcsolják, amelynek szükségszerűen le kell győznie az érzelmeket az értelmes következtetések és az értelmes tudományos munka létrehozatala érdekében. Fodornak láthatóan nem sikerült uralnia érzelmeit, amelyeket kritikusai a félelem és az igyekezet emberi tulajdonságaihoz kapcsoltak a vitában: Fodor nemcsak téved, hanem ennél többről is szó van. Fodor mezőgazdasági térképeinek kapcsán a részben módszertani jellegű eszmecsereben az volt az egyik visszatérő elem, hogy a mezőgazdasági térképeken abszolút (Hantos) vagy relatív (Fodor) mutatókat kell-e ábrázolni. Hantos szerint a földrajzi szintézisnek „[n]em az a célja, hogy konkrét abszolútszámok helyett rendszeresen és mindig két abszolútszám elkenésével legtöbbször semmitmondó viszonyszámokat szolgáltatson, s kezdetleges felületszínezéssel ábrázolja ezeket. Még helytelenebb az általánosan használt arányszámok, viszonyszámok mellé mind komplikáltabb, mind áttekinthetlenebb képleteket kieszelni. Nem az alapműveletek, hanem az élet szintézisére kell törekednünk, nem konstruálni kell, hanem rekonstruálni. De sajnos, egyeseke ok nélkül félnek az abszolútszámoktól, s tudományosabb módszernek tartják, ha valamit jól-rosszul kikövetkeztetnek, mintha a kész eredményt a statisztikából tudomásul vennék” (Hantos 1934a, 11, kiemelés tőlem). A félelmet is tematizáló érvelést Hantos összekapcsolta Fodor Telekit követő igyekezetével: „Fodor fontosnak tartja a Telekitől erősen hangoztatott szintézist, de félreértette a szintézis fogalmát, s ebből a félreértésből, emberfeletti szorgalommal szorozva össze a számokat, egész rendszert épített fel” (Hantos 1934a, 10). Érdekes módon Fodor viszonya a statisztikai számításokhoz kettős volt: ugyan Hantos szerint túlzóak a számítások, amelyek a valós gazdasági folyamatok értelmezésétől eltávolodó, roppant absztrakt eredményeket hoznak, Schwalm Fodor tankönyvéről írt recenziójában éppen a számok és a képletek hiányát

rótta fel a szerzőnek: „A 234 oldalas könyvben mindössze csak két helyen fordul elő képlet. Miért e horror formulae? A kvalitatív megállapítás szubjektív lévén a félreértésnek vagy megnemértésnek első oka. Az olyan megállapítások, mint: nagyobb, óriási, rendkívüli, tömérdek a nagynak és a rendesnek, mint normálisnak ismeretét tételezi fel. Mivel pedig a normálist úgyis csak kvantitatíve tudnók precízen kifejezni, teljesen felesleges a sok szuperlatívus hatásfokozó meg díszítő jelző. Hogy a tengervíz fajhője »igen nagy« és hogy »...ennek rendkívül nagy jelentősége van«, semmivel sem hozza közelebb az olvasót a fajhő jelentőségének átértéséhez” (Schwalm 1934a, 89, kiemelés tőlem). A félelem pedig nemcsak Fodort sújtja, hanem egyenesen Fodor munkássága a riasztó: Mudrinszky Rózsa válaszára reagálva Hantos a következőt írja: „Nem vitatkozhatom ilyenekről, hogy mi ijesztőbb, az, ha valaki nem érti meg Fodort, vagy az, ha valaki megérti” (Hantos 1934c, 153–154).

A vita elemzését a vita azon toposzának elemzésével zárom, amely Fodor, majd később a vita több résztvevőjének zavaros, beteg énjéről szólt. Az érzelmekek földrajz programatikus tanulmánya (Bondi 2005) szerint a pszichoterápia és a humanisztikus felfogás megközelítése gyümölcsöző lehet a társadalom-földrajzi vizsgálatokban (hiszen az egész és egységes énnel foglalkozik), szemben a pszichoanalízissel, amely az én konfliktusos mivoltára helyezi a hangsúlyt. A Fodor-vita elemzésében viszont éppen ez utóbbi segítheti a megértést. A földrajzi szintézis kérdésében – amelyről episztemológiai vitát is folytatott Hantos és Mudrinszky, méghozzá Fodor munkássága apropóján – a rend, az értelem szerepéről különbözőképp vélekedtek. Hantos a következőképp látta a földrajzi szintézis fogalmát: „Szintézisen tehát azt értem, hogy a jelenségeket nem górcső alatt szövetekké és sejtekké szakítva, preparálva és skatulyázva vizsgálom, hanem, amennyire csak a megértetés engedi, lehetőleg minden önkényes kategorizálás kizárásával, a maguk valóságos összecsapottságában, keresztül-kasul kavarodásában, nem az egyszerű törvényt keresve, hanem a bonyolult valóságot.” (Hantos 1934a, 9, kiemelés az eredetiben). Érdekes módon tehát Hantos a korabeli, felvilágosodás korából származó, humboldti, a dolgok rendezett térbeli eloszlására összpontosító megközelítést (Livingstone 2002) írja felül. Ez az intuitív munkamódszer Fodor személyiségével feltehetően egyáltalán nem egyezett, az akkoriban szokásos heitneri leíró földrajzi sémával sem vágott egybe (Czirfusz 2012). Ezt Hantos viszontválaszában meg is írta: szerinte Fodor szándéka „a legbonyolultabb életjelenségeket és összefüggéseket rögtön képletekkel kifejezni, törvények Prokrustes-ágyába szorítani: [ez] vagy gyermeket ábránd, vagy a tudományosság látszatáért a becsületes, alapos igazságkeresést

feláldozó eljárás. Humboldt Kosmos-ában szépen megvilágítja e kérdéseket” (Hantos 1934c, 153).

Mudrinszky Rózsa válaszában hosszasan elemzi az előbbi szintézisdefiníciót: Hantos „szintézis-magyarázata tényleg új, de ami jó benne, az nem új – ami új benne, az nem jó. (...) Ez a felfogás más, mint anarchiát nem teremthet, mert mindjárt a tudomány alapvetőbb követelményébe köt bele. Csak természetes, hogy a tudomány a valóság megismerésére törekszik, de nem vasvillával (...) Törvény, törvényszerűség: ezen van a hangsúly, mert a tudománynak a törvény a lelke. Ez élteti és ez ad formát a megismerésnek: analízisnek és szintézisnek egyaránt” (Mudrinszky 1934a, 77). Mudrinszky felrója Hantosnak azt is, hogy annak a Fodor Ferencnek magyaráz a szintézis fogalmáról, aki annak a szakma által elismert tudója: „Kezdi azzal, hogy a helyes értelemben felfogott szintézist magyarázza annak a Fodornak, akinek a Szörénységről írott mintaszerű munkáját, mint az első magyar tájrajzi szintézist jutalmazta a Földrajzi Társaság 1919-ben Bányai is Littke méltatása alapján a Teleki-pályadíjjal, akinek ezt a munkáját maga Teleki is ilyen értelemben mutatta be az Akadémia II. osztályának; márpedig Telekinél, aki a szintézis gondolatának és módszerének földrajzi kifejtője, illetékesebben ezidőszerezt alig szólhat hozzá valaki a kérdéshez” (Mudrinszky 1934a, 77).

A zavarosság, a kóros én tematizálása a vita eldurvulásának egyik jele: Hantos viszontválaszában Mudrinszky megfogalmazását lovagolta meg, Fodor felfogását kórosnak tartotta: „Fodor tanítványa felháborodik azon, hogy én Fodornak »magyarázok«. Nyilvánvaló, hogy Fodoron »magyaráztam«, amint a bakteriológus sem a nyúlnak, hanem a nyúlon mutatja ki a kóresetet” (Hantos 1953c, 153, kiemelés az eredetiben). Hantos ebben az írásában következetesen „Fodor tanítványának” hívta Mudrinszkyt, a metaforával Fodor betegségét hangsúlyozta, majd Fodor halálával példálózott: „Fodor tanítványa Fodor külső sikereinek felsorolásával – ami inkább nekrológba való – nem tudja megcáfolni az általam felhozott tényeket, legfeljebb arra utalhat, hogy a belső érték és a külső sikerek nincsenek összhangban. De erről egyrészt nem én tehetek, másrészt nem is szaklapba tartozó kérdés” (Hantos 1953c, 153, kiemelés tőlem). Majd egy ügyes fordulattal Mudrinszky cikkét is zavarosnak bélyegezte: „A szerecsenmosás, az igazság megcáfolása nem sikerült. Fodor tanítványának következő »módszer«-e az igazság kimondásának megtorlása, az elriasztás, a figyelem elterelése. Ezeket a célokat szolgálja az az elfogult, leckéztető hang, amellyel rám támad. A cikk vonatkozó részeit azonban egyedül a jóhiszeműség hiányával nem lehet magyarázni.

Más hiányokat is elárul. Ezek részben orvosolhatók. (...) Fodor tanítványának valószínűleg elcsúszott a tolla” (Hantos 1953c, kiemelés tőlem).

Mudrinszky rövid cikkben reagált Hantos írására, amelyben elutasította Hantos szóhasználatát. A következőképp zárta hozzászólását: „*Hantos egyéb szójátékaira és kitételeire is rámutassak még? (Bakteriológia, nekrológ, stb.) De gustibus... (...) Ami végül azt a megtisztelő eljárását illeti, hogy válaszcikkében sohasem a nevemen, hanem mindig mint Fodor tanítványát aposztrofál, – hát tudja meg, hogy büszkén vallom magam Fodor professzor tanítványának. Ugyanígy büszkén vallom magam Cholnoky és Teleki tanítványának is, nemcsak leckeönyv szerint, hanem szellemükben is. (...) De különben is mindenkitől szívesen és hálásan tanulok. Horribile dictu: még Hantostól is. Tőle azt, hogy »hogyan nem«*” (Mudrinszky 1934b, 155).

A zavarosság a közbeékelődő vitában, azaz Schwalm Amadé és Fodor Ferenc cikkeiben is tetten érhető: Schwalm szerint Fodor Ferenc tankönyve azonos gondolatokat rendszerint ugyanabban a fejezetben, néha szó szerint ismételi. Fodor tankönyvi előszavát ismerteti, mely szerint „módszeres eljárás” következménye, hogy ugyanaz a fejtegetés több helyen is előfordul a kötetben. Schwalm szerint – amelyet számos példával illusztrált – a „*gondolatrítmusnak*» ez a különös fajtája nem akcidentális, hanem tipikus és ismétlődő jelensége a tankönyvnek; célját nem értjük, hasznát nem látja senki” (Schwalm 1934a, 91).

Appendix 1: Vita a Magyar Földrajzi Társaságban

A vitával párhuzamosan a Magyar Földrajzi Társaság választmányában, valamint szűkebben annak Fodor elnökölte Gazdaságföldrajzi Szakosztályában folyt diskurzus. Sajnos a társaság 1934-ből fennmaradt levéltári anyagai között nem található meg valamennyi dokumentum, amellyel a történések részletesebben feltárhatók volnának, ám a főbb vonalak – és a kapcsolatok a folyóiratban zajló szakmai(bb) vitához – azonosíthatók.

A történések a társaság 1934. május 3-i közgyűlésén kezdődtek. Réthly Antal főtitkár indítványozta, hogy mivel az alapszabály értelmében a társaság Didaktikai és a Gazdaságföldrajzi Szakosztályainak elnökei (Vargha György és Fodor Ferenc) „hivatalból” választmányi tagok, ezért az ő megválasztott helyeikre hívjanak be póttagokat (Kádár Lászlót, Bulla Bélát és Hantos Gyulát). A döntés ellen mindkét szakosztályelnök levélben tiltakozott (Vargha május 9-én, Fodor pedig május 15-én), álláspontjuk szerint a közgyűlés döntése alapszabály-ellenes, választott választmányi tisztségeikről csak lemondadni lehet őket, visszahívni nem. Mivel ekkor már a Földrajzi Közleményekben zajlott

a vita, a póttag Hantos Gyula június 5-én levelet küldött a választmánynak; nézete szerint a Vargha és Fodor által „felhozott jogi aggályok személyem elleni kifogásokat takarnak”² – itt Hantos nyilvánvalóan a Fodorral folytatott csörtéjére utal –, véleménye szerint megválasztása megtámadhatatlan. Az ellentétek feloldására az 1934. június 7-i választmányi ülés alapszabály-módosító bizottságot állított fel (amelynek érdekes módon az érintettek egyike, Fodor is tagja lett). Innentől a Földrajzi Közleményekben a választmányi ülésekről szóló rövid beszámolók nem tesznek említést az ügyről; az biztosan áthúzódott 1935-re, de a rendelkezésre álló dokumentumok alapján elhalt – illetve az ügy tárgyalanná vált Vargha 1934. augusztus 20-i halálával, illetve Bulla póttag rendes választmányi taggá válásával.

A Magyar Földrajzi Társaság saját folyóiratának oldalai mellett 1934 őszén további két okból került kapcsolatba a vitával, a tudományos mező formálásával. Ezek közül az egyik a választmányi ülésekről szóló rövid összefoglalókból fejthető fel. Az október 4-i ülésen a „Főtitkár felolvassa Fodor Ferenc v. és lev. tagnak Hantos Gyula a F. Közl.-ben megjelent legutóbbi cikke [Hantos 1934c] hangját sérelmező levelét. A választmány a további tárgyalások vitelére a főtitkárt kéri fel” (Választmányi ülések beszámolói 1934, 217). (Sajnos a társaság archív anyagai között a hivatkozott levelet nem találtam meg.) A következő, november 8-i ülésre már meg is született a megoldás: „[Főtitkár] Jelenti továbbá, hogy Fodor F. lev. és v. tag, valamint a szerkesztők bevonásával sikerült megegyezést létrehozni; azonkívül az irodalmi rovatban a szerkesztőség nyilatkozata jelenik meg. Ez ügygel kapcsolatban a választmány a következő álláspontot foglalja el: »A Magyar Földrajzi Társaság választmánya (...) idegenkedéssel vette annak [Hantos 1934c] és más polemikus közleményeknek [pl. Mudrinszky 1934b] hangját; felkéri a Szerkesztőséget, hogy a jövőben személyeskedőnek vehető hangon írt cikket eleve utasítson vissza.«” (Választmányi ülések beszámolói 1934, 217, kiegészítések tőlem). A vita feloldása tehát erről az oldalról szakmai indokokkal megtörtént, a szerkesztőség állásfoglalása megjelent a Földrajzi Közleményekben.

A másik történet Schwalm Amadéhoz köthető, aki a Földrajzi Közleményekben zajló vitát szerette volna áthelyezni a társaság Gazdaságföldrajzi Szakosztályába, nézete szerint (erről a Fodorral történő pengeváltás végén írt – Schwalm 1934, 106) ez lenne ugyanis a legilletékesebb fórum a Fodor *Bevezetés a gazdasági földrajzba* című tankönyvéről való vitára. Nem meglepő módon, a vita lezárása érdekében a vitaülésre vonatkozó kérést Temesy Győző újonnan megválasztott

² MFT Levéltár 60/1934.

főtitkár 1934. december 21-i levelében a következő módon utasította vissza: „Szíves régebbi leveledre vonatkozólag, melyben a Földrajzi Közleményekben lefolyt vita ügyében szakelőadást óhajtottál majd tartani, van szerencsém a következőkben válaszolni (...) Arra a véleményre jutottunk [Cholnoky Jenő elnökkel], hogy felkérünk Téged, kedves Barátom, arra, méltóztassál a szakelőadástól ebben a javasolt formájában visszalépni. // Abban a reményben, hogy ez Neked semmi kellemetlenséget nem okoz, és Te is tökéletesen belátod, hogy belső harmonia érdekében határoztuk el magunkat erre a kérésre vagyok a régi barátsággal őszinte híved...”³

A szálak tehát összeértek, a Földrajzi Közleményekben, a Magyar Földrajzi Társaság választmányában és a Gazdaságföldrajzi Szakosztályban egyaránt lezárulhatott a vita, a kedélyek megnyugodtak, az érzelmi szál elhalt. Vagy mégsem?

Appendix 2: Fodor életrajzai

A vita véleményem szerint azért nem zárható le 1934-ben, mert Fodor pozíciója a vita során átfőmálódó tudományos mezőben (Bourdieu 2005) későbbi munkáiban is tükröződik, mindenekelőtt a nagy formátumú *A magyar földrajz-tudomány története* magyar geográfusokat, kartográfusokat, utazókat bemutató részében. Hajdú Zoltán (2006, XXXVIII.) szerint a szerző szóhasználatából „ki lehet olvasni, hogy kortársai közül kiket szeretett, s kikkel voltak korábban jelentős problémái”. Tanulmányom végén Fodor életrajzaiban mutatom be a vita hatását, Hajdú megállapításának véleményem szerint helytálló voltát.

Az „objektívnek” szánt biográfiai szócikkekben Hantos Gyula, Mudrinszky Rózsa és Schwalm Amadé bemutatásánál egyaránt találunk a vitára vonatkozó „kiszólásokat”; Glaser Lajoson kívül tehát a vita valamennyi érdemi résztvevője másfél évtized után is jelentős érzelmekeket váltott ki Fodorból.

Hantos Gyula életművének mérlege Fodor (2006, 601) szerint, hogy „aránylag kevés munkája van, (...) Ennek egyik oka régi betegségével kapcsolatos támadó és harcosszelleme, ami több szaktársával állította szembe, ami energiáinak nagyon számottevő részét kötötte le. Személyileg támadó kritikáit a Földr. Társ. választmánya is kénytelen volt helyteleníteni 1934-ben.” A betegség mivoltát Fodor nem részletezte (elképzeltető, hogy ez összefügg a vita visszatérő patológikus érvelésmódjával), annál kimerítőbben foglalkozott viszont Hantos hányattatott életpályájával (amelyet viszonylag sűrű munkahely-változtatások fémjeltek). Bár támadó szellemét és éles kritikái olvasatát alátámasztják

³ MFT Levéltár, sz.n.

a vitában írt cikkei, nem valószínű, hogy ez kötötte volna le energiáinak nagyobb részét (főleg, hogy Fodor szerint „könnyen dolgozott”, azaz vele szemben jól, minden megfeszítés nélkül írt). Érdekes retorikai megoldás kettejük vitájában a Földrajzi Társaság mint döntőbíró megjelenése, azaz Fodor álláspontját a társaság „magasabb fóruma” volt hivatott legitimálni a szócikkben.

Mudrinszky Rózsát Fodor életrajza alapján feltehetően kedvelte. Mudrinszky Fodor tanítványa volt, és elsősorban tanárként dolgozott. Fodor a rövid életrajzot a következő mondattal zárta: „*Hantos Gyulával 1934-ben a Földr. Közlem.-ben megvívott módszertani polémijában erős vitatkozónak mutatkozott be*” (Fodor 2006, 696, kiemelés az eredetiben). Bár tény, hogy Mudrinszky – a többiekhez hasonlóan – nem tessék-lássék módon vitatkozott, Fodor azonban érezhetően homályosan fogalmazott: egyrészt a vita nem elsősorban (vagy nem kizárólag) módszertani jellegű volt, másrészt a vita nem Hantos és Mudrinszky vitája, hanem az Fodor személye és munkássága körül forgott. Azaz Fodor a szócikkkel mintegy eltávolította magát a vitától, holott (vagy amiatt, mert) az érzelmileg láthatóan erős hatást gyakorolt rá.

Fodor ellenszenvé Schwalm Amadéval szemben eléggé nyilvánvaló a Schwalm-életrajzból. Fodor egyrészt csak „kisebb értekezéseket” sorolt fel tudományos munkásságából, a Lóczy-tanítvány kevésbé sikerült vállalkozásait (pl. a társasági tudományos munkákra tett pénzadományainak elértéktelenedését és soha ki nem osztását) részletesen fejtegette. Fodor (2006, 737) szerint „*Schwalmtól indulásakor várhatott valamit a földrajztudomány, de csakhamar elhallgatott, s apróságokon és kicsinyeskedő kritikákon kívül főleg idegen nyelvű földrajzi munkák magyarra fordításával foglalkozott.*” Azt, hogy milyen szakterületen volt várható Schwalm kimagasló munkássága, nem részletezte. A „kicsinyeskedő kritikák” szóhasználattal pedig minden bizonnyal az 1934-es, a Földrajzi Közleményekben zajló vitára utalt.

A vita önmaga személyétől való eltávolításaként értelmezhető, hogy Fodor saját életrajzában nem említette a Közleményekben zajlott élénk diskurzust, azt tehát munkásságában kevésbé tartotta fontosnak. Ugyanitt meglepő módon a vita résztvevői közül Hantos Gyulát és Glaser Lajost is tanítványai között sorolta fel (Fodor 2006, 573), a mellette érvelő Mudrinszky Rózsát viszont nem...

Összefoglalás

Az érzelmek vizsgálata a tudománytörténetben – ahogy korábban említettem – alkalmas arra, hogy a személyek életének, könyveknek, elméleteknek vagy módszertani kérdéseknek jól ismert narratíváit megváltoztassa (Barnes 2002; Matt 2011). Bár a gazdaságföldrajzi Fodor-vita elemzésében az érzelme-központú megközelítésmód hasznos, és magam is alkalmazni tudtam a vita értelmezésében, számos megoldatlan kérdés marad a későbbi vizsgálatok számára. Ezek egyik csoportja elméleti jellegű: a gazdaságföldrajzban és annak tudománytörténetében az objektív és a racionális fogalmak központi szerepével szemben talán a szokásosnál jobban szükséges hangsúlyozni az értelem és az érzelmek kettősségét, e kettősség gazdasági viselkedéseket, tudományos vitákat befolyásoló jellegét. A kérdések másik csoportja módszertani jellegű: hogyan tudjuk megvalósítani a Bondi (2005) által szorgalmazott, az emberek érzelmeire irányuló kutatásokat (ez esetben a kutatói érzelmelemzést)? Nyilvánvalóan egy tudománytörténeti elemzésben (főleg, ha a szereplők nincsenek az élők sorában) ez nehezen kivitelezhető, és jobbára az érzelmekek reprezentációinak kutatására szorítkozhatunk (ahogy az a Földrajzi Közlemények oldalain megjelent). Ugyanakkor egyéb forrásokkal (mint például a Magyar Földrajzi Társaság archív anyagai segítségével) árnyalhatók a pusztán a folyóiratból körvonalazódó megállapítások. Jó néhány kérdésre viszont ezekből sem kapunk választ, a vita genderszempontjainak elemzése például szintén fontos volna, csakúgy mint Mudrinszky Rózsa szerepének jobb megértése az akkori személyes kapcsolatrendszerekben. Etikai szempontból pedig különösen nehéz, hogy a vitára milyen kutatói attitűddel nézzünk rá (Timár 2004). A Fodor-vita végigolvasása számomra kétségtelenül (és feltehetően a korabeli olvasók számára szintén) szórakoztató, ám nem szabad elfeledni, hogy a nyelvi lelemények számos ponton kifejezetten sértő, gúnyos-gúnyoros szócsatává váltak, amelyben a szereplők egymás ellen intéztek kíméletlen verbális támadást. Mindezek ellenére talán Fodor tankönyvére (és a vitában felbukkanó más könyvekre) igaz Trevor Barnes (2002, 509–510) megállapítása, miszerint „A régi könyvek soha nem válnak halottá. Minden esetben felkészülten várják egy újabb előadás lehetőségét”. Azt gondolom, hogy maga a vita és a kritika tárgyává tett művek a hazai gazdaságföldrajz tudománytörténészei számára még tartogatnak fel-tárandó és végig gondolandó kérdéseket.

Köszönetnyilvánítás

A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. A cikk korábbi változatát az Eötvös József Collegium által szervezett *A magyar lét geográfusa: 125 éve született Fodor Ferenc* című konferencián adtam elő. A hallgatóság hasznos észrevételeit ezúton is köszönöm.

Irodalom

- Barnes, T. J. (2002): Performing economic geography: two men, two books, and a cast of thousands. *Environment and Planning A*, 3., 487–512.
- Benda Gy. (2006): Az Annales-iskola. A kezdetektől a kritikai fordulatig. In: Benda Gy.: *Társadalomtörténeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 9–21.
- Bondi, L. (2005): Making connections and thinking through emotions: between geography and psychotherapy. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 4., 433–448.
- Bound Alberti, F. (2009): Bodies, hearts, and minds: why emotions matter to historians of science and medicine. *Isis*, 4., 798–810.
- Bourdieu, P. (2005): *A tudomány tudománya és a reflexivitás*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Czirfusz M. (2012): Ágazati gazdaságföldrajzok a magyar geográfiai hagyományban: jelenetek Marxtól Hettnerig. In: Bottlik Zs., Czirfusz M., Gyapay B., Kőszegi M., Pfenig V. (szerk.): *Társadalomföldrajz – Területfejlesztés – Regionális tudomány*. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, 65–81.
- Febvre, L. (1941): La sensibilité et l'histoire: Comment reconstituer la vie affective d'autrefois? *Annales d'histoire sociale*, 1–2., 5–20.
- Fodor F. (1934a): Válasz Hantos Gyulának. *Földrajzi Közlemények*, 4–6., 83.
- Fodor F. (1934b): Válasz dr. Schwalm Amadé bírálataira. *Földrajzi Közlemények*, 4–6., 99–106.
- Fodor F. (2006): *A magyar földrajztudomány története*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Győri R. (2001): A magyar gazdaságföldrajz a két világháború között. In: Nemes Nagy J. (szerk.): *Geográfia az ezredfordulón: az ELTE Földrajz Tanszékcsoport millenniumi rendezvénysorozata*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, 61–83. (Regionális Tudományi Tanulmányok; 6.)
- Hajdú Z. (2006): Fodor Ferenc: a geográfus. In: Fodor F.: *A magyar földrajztudomány története*. Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, XI–XLII.
- Hantos Gy. (1934a): Egy mezőgazdasági atlasz margójára. *Földrajzi Közlemények*, 1–3., 1–18.

- Hantos Gy. (1934b): Megjegyzés Fodor tanár úr válaszára. *Földrajzi Közlemények*, 4–6., 83.
- Hantos Gy. (1934c): Észrevételek egy cikkre. *Földrajzi Közlemények*, 7–9., 151–154.
- Jobbitt, S. (2013): Emlék Szatmárról – emlék Fodor Ferencről. Az emlékezés és az identitás földrajza Fodor Ferenc: „Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete” című művében. *Földrajzi Közlemények*, 4., 385–398.
- Livingstone, D. N. (2002): Tropical hermeneutics and the climatic imagination. *Geographische Zeitschrift*, 2., 65–88.
- Magyar Földrajzi Társaság (MFT) Levéltár 60/1934. (Hantos Gyula levele a választmánynak).
- MFT Levéltár sz.n. (Temesy Győző levele Schwalm Amadénak, 1934. december 21.)
- Matt, S. J. (2011): Current emotion research in history: or, doing history from the inside out. *Emotion Review*, 1., 117–124.
- McDowell, L. (2010): Capital culture revisited: sex, testosterone and the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3., 652–658.
- Mudrinszky R. (1934a): A minőségi termelés kutatás földrajzi feladatai. *Földrajzi Közlemények*, 4–6., 76–82.
- Mudrinszky R. (1934b): Válasz Hantos Gyulának. *Földrajzi Közlemények*, 7–9., 154–155.
- Pile, S. (2010): Emotions and affect in recent human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 1., 5–20.
- Robinson, E. (2010): Touching the void: affective history and the impossible. *Rethinking History*, 4., 503–520.
- Rosenwein, B. H. (2002): Worrying about emotions in history. *The American Historical Review*, 3., 821–845.
- Scheer, M. (2012): Are emotions a kind of practice (and is that what makes them have a history)? A Bourdieuan approach to understanding emotion. *History and Theory*, 2., 193–220.
- Schwalm A. (1934a): Fodor Ferenc Dr.: Bevezetés a gazdasági földrajzba. *Földrajzi Közlemények*, 4–6., 83–99.
- Schwalm A. (1934b): Dr. Schwalm Amadé viszontválasza. *Földrajzi Közlemények*, 4–6., 106–107.

-
- Simonsen, K. (2007): Practice, spatiality and embodied emotions: an outline of a geography of practice. *Human Affairs*, 2., 168–181.
- Thrift, N. (2003): Performance and... *Environment and Planning A*, 11., 2019–2024.
- Thrift, N., Dewsbury, J.-D. (2000): Dead geographies – and how to make them live. *Environment and Planning D: Society and Space*, 4., 411–432.
- Timár J. (2004): Kérdések az alkalmazott társadalom-földrajzi kutatások etikájáról. In: Barton G., Dormány G. (szerk.): *II. Magyar Földrajzi Konferencia: A magyar földrajz kurrens eredményei*. Szegedi Tudományegyetem TTK, Szeged, 1676–1776.
- Választmányi ülések beszámoló (1934) *Földrajzi Közlemények*, 10–12., 217.
- White, P. (2009a): Introduction. *Isis*, 4., 792–797.
- White, P. (2009b): Darwin's emotions: the scientific self and the sentiment of objectivity. *Isis*, 4., 811–826.